

Inleiding: taal doet ertoe

In de tv-serie *The West Wing* kunnen we zeven jaar lang de fictieve Democratische president Josiah Bartlet en zijn staf volgen. Het is een serie die nog steeds veel lof krijgt omdat ze volgens insiders heel dicht bij de werkelijkheid van de echte president en het echte Witte Huis komt – vooral als het gaat om de vraag wat er achter de schermen gebeurt.

Halverwege de tweede termijn van president Bartlet gaat het niet goed met de economie en dus ook niet met de president. Zijn adviseurs maken zich zorgen: er is in het Witte Huis een ‘gebrek aan taal’ (‘a lack of vocabulary’). De president laat zich overtuigen:

*Let's get on coming up with
a language plan'*

*Kom maar op met een
taalplan*

Blijkbaar doet taal er in de politiek zoveel toe dat er een ‘taalplan’ nodig is. Waarom?

Taal beïnvloedt de manier waarop we naar de werkelijkheid kijken

Dat is altijd weer een intrigerend gegeven. Bij een experiment krijgen twee groepen deelnemers opdracht om de misdaadcijfers van de fictieve stad Addison te bestuderen.² Vervolgens wordt hun gevraagd aan te geven welke strategie de overheid moet hanteren om de veiligheid in de stad te verbeteren. De taal van de opdrachtbeschrijving verschilt per groep. Groep 1 krijgt te lezen dat misdaad een roofdier is dat in steeds meer wijken op de loer ligt. Voor groep 2 is misdaad een virus dat steeds meer wijken infecteert. Beide groepen moeten hierna hetzelfde cijfermateriaal bestuderen. Vervolgens wordt gevraagd wat de beste aanpak van de problemen is.

Wat blijkt? De taal beïnvloedt de interpretatie van de cijfers. Als misdaad een roofdier is, gaan we op jacht en dus kiest de eerste groep respondenten voor strengere handhaving. Als misdaad een virus is, willen we de bron bestrijden en dus vindt de tweede groep respondenten dat de oorzaken van criminaliteit – armoede, slecht onderwijs – moeten worden aangepakt. Voor wie mocht denken dat dit voor de hand ligt omdat de beide beelden er wel erg dik bovenop liggen: bij een volgend experiment wordt in een lange opdrachtbeschrijving slechts één keer verwezen naar het roofdier en het virus. Voor het overige is het een uitgebreide, technische beschrijving. Het resultaat is hetzelfde.

De volgende vraag aan de deelnemers – en nu wordt het echt interessant – is waarop zij hun voorkeur voor een van deze aanpakken baseren. Hun antwoord: enkel en alleen op de misdaadcijfers. De taal blijkt dus de bril waardoor ze naar de werkelijkheid kijken, maar dat zien ze zelf niet. Ze denken dat ze zich door objectieve cijfers hebben laten leiden. Dit betekent nogal wat. De politicus die erin slaagt om

zijn taal te laten domineren, kan ons door zijn bril naar de werkelijkheid laten kijken – zonder dat we dat in de gaten hebben.

Taal verwoordt én creëert een werkelijkheid

In 1984 constateert Stanley Greenberg dat veel kiezers die altijd op de Democraten stemmen, naar de Republikeinen van Ronald Reagan zijn overgelopen.³ Hij noemt hen de *Reagan Democrats*. Hiermee verwoordt hij niet alleen een werkelijkheid, maar creëert hij ook een werkelijkheid. Er is een nieuwe categorie kiezers, die een label krijgt en zo op eens bestaat. Het roept een heel eigen dynamiek op. Er ontstaat journalistieke interesse in bekentenissen van Reagan Democrats die uitleggen waarom zij de Democratische partij hebben verlaten. Er laaien discussies op over de vraag waar ze zich bevinden – waar *Reagan Democrat Country* ligt. Het terugwinnen van de Reagan Democrats wordt voor de Democraten een van de belangrijkste strategische thema's. Zonder Greenbergs label zou deze groep kiezers nooit zoveel aandacht hebben gekregen.

Twee andere voorbeelden. Er zijn mensen die complexe psychische aandoeningen hebben, maar die niet geholpen willen worden. Op enig moment ontstaat het label

zorgmijder.

Pas als het label er is, bestaan deze mensen voor de beleidsmakers, verschijnen ze op de politieke agenda en worden er programma's voor hen ontwikkeld. Soms worden er aanslagen gepleegd door individuen, zonder enige ideologische motivatie. Dat is een angstaanjagend idee: iedereen kan blijkbaar tot terrorist verworden. Maar ook hier ontstaat een label: zo'n individuele terrorist noemen we een

lone wolf,

een solitaire wolf, die niet in een roedel leeft. We hebben taal die het verschijnsel beschrijft, maar er ontstaat ook een nieuwe werkelijkheid: we gaan onderzoek doen naar de kenmerken van *lone wolves*, zijn er misschien meer op gespist, hebben weer een zeker gevoel van controle. Taal verwoordt en creëert zo een werkelijkheid.

Andersom, als er ergens geen taal voor bestaat, kan dit ook belangrijke gevolgen hebben. De medische kennis van kanker en de mogelijkheden voor diagnose en behandeling zijn in de afgelopen decennia sterk toegenomen. De taal die we hanteren is volgens een aantal vooraanstaande Amerikaanse wetenschappers onvoldoende verfijnd: ze is nog negentiende-eeuws. Bij scans worden soms gezwellen ('lesions') gevonden, die waarschijnlijk geen problemen zullen veroorzaken, maar die wel als 'kanker' worden benoemd. Deze verouderde en onvoldoende verfijnde taal heeft grote gevolgen – patiënten raken in de stress, er vindt overbehandeling plaats, die gevaarlijk is voor de patiënt en tot blijvend letsel leidt (denk aan borstampaties). De wetenschappers stellen een verfijnder taalgebruik voor kanker voor, bijvoorbeeld de introductie van het ziektebeeld 'IDLE conditions': *indolent lesions of epithelial origin*.⁴

Taal roept associaties op

In een bekend onderzoek bekijken twee groepen mensen hetzelfde filmpje van een botsing. De eerste groep krijgt de vraag hoe hard de auto's op elkaar 'botsen'. De tweede groep krijgt de vraag hoe hard de auto's op elkaar 'knallen'. Anders dan bij het 'roofdier' en het 'virus' van zojuist, gaat het hier om synoniemen. Toch vult de tweede groep gemiddeld een hogere snelheid in. Waarom? Het woord

‘knallen’ associëren we met hard rijden – zelfs de associatie die taal oproept, kan onze manier van kijken blijkbaar kleuren. De Duitse bondskanselier Angela Merkel beklaagt zich daarover. Zij heeft tijdens de eurocrisis een nieuw woord geleerd: ‘austerity’, letterlijk vertaald ‘soberheid’, een Engelstalig synoniem voor bezuinigingen. Ze wordt in Europa bekritiseerd vanwege haar bezuinigingsbeleid, dat tot economische krimp leidt en meer kwaad dan goed zou doen. ‘Austerity’ wordt inmiddels ook in het Duits gebruikt: *Austerität*.

*‘Austerität’.
Bis dahin hieß das
‘Haushalts-
konsolidierung’,
‘solides Wirtschaften’,
oder ‘keine Schulden
machen’.
Jetzt heißt das
‘Austerität’,
was sich ja schon als
Wort so anhört,
als ob ein Feind auf uns
zukäme.’⁵*

*‘Austerität’.
We noemden het altijd
‘het huishouden op
orde’,
een ‘solide economie’,
of ‘geen schulden
maken’.
Nu noemen we het
‘Austerität’.
Een woord dat
klinkt
alsof er een vijand op
ons afkomt.*

‘Austerität’ heeft in het Duits een agressieve klank. Het roept zo het negatieve beeld van bezuinigingen op (economische krimp) en drukt het positieve beeld (geen schulden maken) weg.

GroenLinks voelt in 2013 wel wat voor het idee van het ‘basisinkomen’, maar ja, het klinkt zo jarenzestigachtig, ruikt naar stencilmachines en geitenwollen sokken.⁶ Jimmy Carter, oud-president van de Verenigde Staten, wijst erop dat in zijn land ‘foreign aid’ de foute connotatie heeft, een

‘dirty word’ is geworden.⁷ Wie daarvoor pleit, schiet zichzelf in de voet. De Duitse taal kent, zoals Timothy Garton Ash zo mooi zegt, veel spoken uit het verleden die foute associaties oproepen. Je kunt, zo zei een voormalige Duitse minister van Buitenlandse Zaken ooit, een conferentie met jonge leiders hebben, maar in Duitsland zijn dat ‘junge Führer’. Dit is natuurlijk een heel foute associatie. Volgens Garton Ash verklaren die spoken deels waarom hedendaagse Duitse politici zo slecht zijn in het brengen van een inspirerend verhaal over de rol van Duitsland in Europa.⁸

Het belang van associatie is een interessant gegeven, zeker wanneer taal verschillende associaties kan oproepen. Tijdens het presidentschap van Barack Obama is de verstandhouding tussen de Republikeinen en de Democraten heel erg slecht. De Republikeinse voorzitter van het Huis van Aangevaardigden, John Boehner, wordt geïnterviewd door Leslie Stahl, die hem erop wijst dat besturen betekent dat er compromissen moeten worden gesloten. Maar ‘compromis’ is voor Boehner een besmet woord. Hij heeft het liever over ‘finding common ground’ (overeenstemming zoeken). Stahl is verbaasd over het onderscheid tussen compromissen sluiten en ‘overeenstemming zoeken’.

Stahl: And you're saying I want common ground, but I'm not going to compromise. I don't understand that. I really don't.
Boehner: When you say the word 'compromise', a lot of Americans look up and go, 'Uh-oh, they're going to sell me out.'

Stahl: Dus u zegt dat u overeenstemming wilt, maar dat u geen compromissen sluit. Ik begrijp dat niet. Ik begrijp dat echt niet.
Boehner: Als je het woord 'compromis' gebruikt, schrikken veel Amerikanen op: 'Uitkijken, we worden weer in de uitverkoop gedaan.'

*And so finding common
ground I think makes mo-
re sense.*⁹

*Dus ik denk dat we het be-
ter over ‘overeenstemming
zoeken’ kunnen hebben.*

In het Engels heeft ‘compromise’ een dubbele connotatie: een compromis sluiten, maar ook iets als ‘eronder lijden’ – en Boehner is blijkbaar vuurbang voor die laatste associatie.

Burgemeester Eberhard van der Laan van Amsterdam treedt hard op tegen criminaliteit en geweld op straat. Maar, zo voegt hij eraan toe, hij wil geen *law-and-order*-politicus zijn.

*Law-and-order associeer ik met repressie,
met verkeerde politici als Richard Nixon,
politici die law-and-order als doel op zich stellen.*¹⁰

Voor de generatie van Van der Laan roept *law-and-order* inderdaad de associatie van fout rechts uit de jaren zeventig op. Maar voor veel anderen is *law-and-order* een bijna neutrale term die doet denken aan een populaire tv-serie waarin agenten achter boeven aan zitten. Daar kun je toch moeilijk tegen zijn, dus hoe kan een burgemeester zeggen dat hij geen *law-and-order* wil?

Taal zet aan tot actie

Taal kan aanzetten tot actie. Neem als voorbeeld strategie-
vorming – de richting die een organisatie voor de lange ter-
mijn kiest. Omdat een strategie van grote invloed kan zijn
op de koers van een organisatie, kan het verstandig zijn om
duidelijke strategische keuzes te maken. Het kan echter net
zo goed verstandig zijn om strategische keuzes uit te stellen,
omdat een omgeving nog te veel in beweging is of omdat
kiezen-nu allerlei kansen-straks de pas kan afsnijden. Loe-

ren, afwachten, even meebewegen, nog geen keuzes maken – het kan allemaal heel verstandig strategisch gedrag zijn. Stel nu dat een organisatie nadenkt over de nieuwe strategie en dat steeds wordt gesproken over een

strategic endgame,

een strategisch eindspel, een term uit de wereld van het schaken. Het is een term die veel gebruikt werd door de top van ABN AMRO tijdens de fusiebesprekingen in de jaren 2006-2007.¹¹ Het is taal waar een enorme druk van uitgaat: dit is geen gewoon proces van strategievorming, maar een eindspel. Het is de laatste fase van een wereldwijde ontwikkeling. De stukken kunnen nog één keer worden verschoven, daarna zal duidelijk worden wie de winnaars en de verliezers zijn. Er moet dus nu worden gehandeld. Wie in een strategic endgame zit, kan niet afwachten, moet keuzes maken.

Wanneer deelnemers in een strategieproces het voortdurend hebben over een eindspel, bevestigen ze elkaar in de opvatting dat er keuzes gemaakt moeten worden en dat intelligent afwachten geen optie is. Wat begint als een opvatting wordt een feitelijk gegeven. We kennen de afloop bij ABN AMRO: het was helemaal geen strategic endgame en onder druk van het idee dat het dat wel was, zijn rampzalige besluiten genomen.

Taal beïnvloedt ons normatieve oordeel

In taal kan een normatieve opvatting of een oordeel verborgen zitten. Het maakt dus veel uit hoe we iets benoemen. Als politici een afspraak hebben gemaakt en een van hen schendt die afspraak, dan keuren we dat in de regel af. Stel nu dat een politicus een afspraak schendt en hierna zegt:

Ik blijf nadenken.

Hier zit een oordeel in verborgen. Deze politicus denkt na, houdt rekening met nieuwe ontwikkelingen, die de oude afspraak in een heel ander licht stellen. Eigenlijk verdient hij onze waardering en is het gedrag van de anderen afkeurenswaardig – zij houden verkrampd vast aan de oude afspraak en willen de nieuwe werkelijkheid niet onder ogen zien.

Door een verschijnsel opnieuw te benoemen, kan bij de toehoorders een ander oordeel ontstaan – een aantal voorbeelden.

Lokt positief oordeel uit	Lokt negatief oordeel uit
<i>Meldpunt</i>	<i>Kliklijn</i>
<i>Genetische modificatie</i>	<i>Genetische manipulatie</i>
<i>Sociaal leenstelsel</i>	<i>Schuldstelsel</i>
<i>Prominent</i>	<i>Mastodont</i>
<i>Kritisch</i>	<i>Cynisch, zuur</i>
<i>Vrijheidsstrijder</i>	<i>Terrorist</i>
<i>Collateral damage</i>	<i>Burgerslachtoffers</i>
<i>Het recht van de patiënt om te kiezen</i>	<i>Marktwerking in de zorg</i>
<i>Modernisering</i>	<i>Reorganisatie</i>
<i>Klassieke opvattingen</i>	<i>Ouderwetse opvattingen</i>

In de linkerkolom staan de woorden die een positief oordeel oproepen, de woorden in de rechterkolom zullen eerder tot een negatief oordeel leiden. Ook hier geldt: taal kan onze oordeelsvorming sturen. Refereren we in de aanloop naar de Irakoerlog van 2003 aan ‘Neville Chamberlain’, de Britse politicus uit de jaren dertig die door halfhartig optreden Hitler te veel ruimte gaf? Of refereren we aan ‘Vietnam’, de oorlog die de Verenigde Staten een

moeras van ellende in heeft gezogen? Is het Chamberlain, dan zijn de tegenstanders van de oorlog slapjanussen. Is het Vietnam, dan zijn de voorstanders domme houwegens.

Met taal kunnen we aandacht krijgen of juist vermijden

Een belangrijke vraag voor iedere politicus is hoe hij aandacht krijgt in een wereld waarin de stroom aan informatie steeds omvangrijker wordt. De vraag kan ook andersom worden gesteld: hoe vermijdt een politicus aandacht, wanneer hij liever ziet dat iets onder de radar van de politieke en maatschappelijke aandacht blijft? Wanneer het gedrag van jongeren ‘baldadigheid’ of een ‘incident’ wordt genoemd, is de kans groot dat er geen aandacht aan wordt besteed. Jarenlang sprak de Nederlandse politie over een ‘rustige jaarwisseling’, ondanks een groot aantal rellen en brandstichtingen. ‘Rustige jaarwisselingen’ verdwijnen uiteraard onmiddellijk van de radar. Taal kan ook aandacht trekken. Als een kabinet een verandering benoemt als een

stelselwijziging,

zitten veel partijen er meteen bovenop – stelselwijzigingen zullen de toekomst definitief veranderen. Vanaf 2003 zet vvd-minister Hans Hoogervorst zich in voor een ‘stelselwijziging’ in de zorg, gebaseerd op het principe van ‘marktwerking’. Dat is twee keer ‘bingo’ voor de tegenstanders: een stelselwijziging verandert de wereld radicaal en de zorg is geen markt. Het debat krijgt al snel een ideologische lading: je bent voor of tegen het vermarkten van de zorg. Dus probeert het ministerie dit woordgebruik nadien zo veel mogelijk te vermijden en zijn ambtenaren druk in de weer om het debat van zijn ideologische lading te ontdoen.¹²